

# Az egri vár ágyúgolyói a diósgyőri vashámorban

Az egri vár történetének tanulmányozása során régóta foglalkoztatott, hogy hová lett az a tömegtelenül sok ágyúgolyó, továbbá az a számtalan ágyú, szakállas puska, pisztoly, puska, aminek a várleltárak mindegyikében nagy számmal szerepel. Tinódi Eger vár viadaljáról való éneke szerint pedig:

*„Gazdag öreg ágyú tizenhat vala,  
Tizenkétezer golyóbist az várba  
Bélövének, kit rakának halomba,  
Taraszklövés nem vala számlálásba”* (1605—1609. sorok)

Azt gondolhatná az ember, hogy egy ilyen vár, mint az egri — amely olyan sokáig szolgált katonai erődítményként, s az első tizenkétezer-ágyúgolyós ostrom után is még magyarnak, töröknek, labancnak, kurucnak — sokat megőrzött a hadi szerszámokból, hadiszerekből. Pedig az első, a klasszikus várfeltárás idejében (1925—1932) sem jött elő a földből több golyóbis két garmadára valónál. Amit aztán az alsó ágyüteremben az egyetlen várban talált ágyú mellett, és a felső, jobboldali kaszárnyaterem hátsó benyílójában a többi vasszerkezeti anyaggal és az üstökkel együtt mutattak be a látogatóknak évtizedeken át. Az 1957-től folyó új ásátás tárgyi anyagából talán ha százat tudott adni az ásátás vezetője a restaurátor műhelybe, hogy azt az új kiállításra előkészítsék. Puskából, szakállasból egyet sem, csak törött, rozsdáette puska és pisztolycső darabokat.

Természetes, hogy a majd háromszáz év alatt sok mindenre felhasználhatták a vasból készült ágyúgolyókat, ágyúkat. Nem tartjuk valószínűnek, hogy addig, amíg a katonai kincstár birtokolta, őrizte, használta a várat, megsemmisítette volna a Rákóczi szabadságharc után még megvolt jelentős készletet. A fegyverek korszerűsödése természetesen selejtezést hozott magával. A már semmire nem használhatókat szemétre dobták, másra használták, vagy csak egyszerűen raktárba tették.

Azt, hogy nem semmisítették mindent meg, nem öntötték, kovácsolták át új fegyverre, a XVIII. század végéről származó iratok, protokollumok, jegyzőkönyvek, jelentések számtalan adata bizonyítja. Egyben választ ad arra a kérdésünkre is, miért csak az a kevés ágyúgolyó maradt meg a XX. század közepére, amit a föld alól az ásó kiforgatott, vagy a csákány kiszabadított a romos kövek közül? Miért csak azt az egy 1509-ből való igazi kortárs ágyút tudja bemutatni a kiállítás a várban feltártak közül? S a kazamatába már nem is jutott kiállítható, igazi, törököt látott ágyúcső, csak annak néhány másolata.

Esterházy Károly püspök, Eger városának egyik földesura (1761—1799), (a másik a káptalan volt) 1785-ben visszavásárolta a kincstártól a várat, amely az 1687-es, a töröktől visszafoglalt ostrom után a kincstár, a katonaság kezében maradt. A vár sem a püspök földesúr, sem a város magisztrátusa alá nem tartozott. Különleges katonai jogállása révén önállóságot élvezett, katonaság állomásozott benne. Kapitányai, hadnagyai a XVIII. században állandóan szerepeltek a város magisztrátusának protokollumaiban. Jeles ünnepi napokon a tisztek ajándékot kaptak a várostól. Kéréseiket igyekeztek teljesíteni. A céhekhez nem tartozó saját iparosaik dolgoztak számukra a várban. A kovácsokra, pékekre, mészárosokra sokszor panaszokadtak a lenti iparos céhek, mert olcsóbban adták a húst, a kenyeret, s elvették a munkát a városiak elől. A XVIII. század közepétől azonban egyre kevesebb szó esett a várbeli katonaságról. Maga a vár is mindinkább teherré vált a kincstár számára omladozó falaival, elavult, javításra szoruló lakó- és raktárépületeivel. Helyőrség már nem állomásozott benne, s a mozgó katonaság elhelyezése megoldhatóbb volt a városban a beszállásolásokkal, ellátásuk pedig a magisztrátus szervezésében. Nem volt szüksége tovább a kincstárnak a csak költséget emésztő, jelentőségét veszített omladozó hadi építményre — túl akart adni rajta.

Felajánlotta tehát megvételre a városnak. Ez azonban akkor már nagyon szegény volt, a vár használhatóvá tételét, fenntartását nem tudta vállalni. Az ajánlatot visszautasította. Nem így a város földesura, aki megváltotta, visszavásárolta az évszázadokon át püspökségi birtokban lévő várdombot. Pénze a helyreállításra neki sem volt, de a vásárlás egységessé tette birtokát, s lehetővé vált, hogy a kettős földesuraság területe közepén az idegen katonai test megszűnjék. Arra törekedett, hogy minél több nyereséggel hasznosítsa az eléggé drágán visszavásárolt birtokot. Bérbeadta a még lakható házakat, a püspöki palotát, a magazinokat. Az omladozó épületek még használható facserepeit, zindelyeit, gerendáit, ajtóit, ablakait stb. eladta vagy felhasználta építkezéseihez. Megnyitotta a várdomb délnyugati részén a darázsköbányát. Engedélyt adott, hogy a várbeli székesegyház nyugati területe alatt megtalált föld alatti helyiségekből salétromot bányásszanak, az északi oldalról homokot vigyenek a vécei-völgyi téglagyétekhöz; s követ a lebontott épületekből a környék építkezéseihez, törmelékét a város utcáinak és a püspöki palota kertjének feltöltéséhez.

A vár „hasznosítása” során lépten-nyomon vastárgyakba botlottak a bontók. Vasrácsok, pántok, pisztolyok, puskacsövek, ágyúk és ágyúgolyók kerültek elő. Ezeket azonban ilyen állapotban nem lehetett értékesíteni. Az építkezéseket, az értékesítést, a bontást és a hasznosítást irányító, s e tevékenységről szinte naponként írásban beszámoló Bauschreiber (a püspök építési írnoka) ezeket a vasakat levitte a városba, és a gazdasági udvar, a majorság raktárában gyűjtötte össze. Valószínű, hogy ebből a földesuraság saját kovácsa is bőven talált a munkájához alapanyagot.

1787. április 2-án az építési írnok a következőket jelentette a földesúrnak: „A Conservatoriumban lévő, várból lekerült vas-golyóbisokat, az Istálló Udvarában heverő csövekkel együtt a Diós Győri Vas-Hámorba meg akarják venni. Próbáltam az alkut, többet nem ígértek s adni nem akarnak fonttyátul hanem egy-egy krajcárt.” Viszont maguk fogják elvitetni. A Földesúr válasza: „Igen csekélységnek látszik amit ígérnek; iparkodjék a Bauschreiber többet szerezni, nagyobb árat.”

Az első ajánlatot a vásárlásra a „Diós Győri Vas-Officiumnak csak a hajdúja” tette. Azt gondolta az írnok, hogy talán „a maga haszna és recommendatioja (ajánlása) végett nem ígért többet” egy krajcárnál, s az officium biztosan többért venné meg. Írt hát a püspökség harsányi kasznárjának, hogy járjon végére „minél feljebb nem veszik az ágyúnak és a golyóbisoknak fontját a Diós Győri Tisztek”. A kasznár utánajárt, s levelében ugyanazt az ajánlatot tudósította, amit korábban a hajdútól kapott a Bauschreiber.

Engedélyt kért hát a földesúrtól, hogy meggyőződjék, nem fizetnek-e többet gömör vármegegyében az ottani olvasztó hámorokban, mint Diósgyőrben.

„Mint hogy pedig aligha meg nem szorulunk kulcsvas dolgából a Tiszanánai templomhoz, amilyen nagyon ritkul, s drágódik a vas a Buda és Pesti épületek miatt, hacsak mi is, mint mások ott helybe cautiót (biztosítékot) nem teszünk”. Nem kapott engedélyt, hogy „felszaladjon” a hámorokhoz, hogy „ottan azon ágyú és golyóbisvasakat jobb árául” személyesen érdeklődjék. A földesúr e feljegyzése mellé (bizonyára más úton szerzett értesülése alapján) azt írta: „... csak adjuk oda egy krajcárért fertályát”.

Létrejött az egyezség és elszállították az egri várból előkerült vasakat, puska és ágyúcsöveket, golyóbisokat a diósgyőri hámorba.

A mai fogalmak szerint is szoros gazdasági kapcsolat állt fenn tehát az egri földesuraság és a diósgyőriek között. Am 1787 nyarán a „Diós Győri Vas-Hámorba lévő Tiszt változott”, s ekkor megnöttek a problémák a két fél között. A pontos gazdasági számadást vezető egri uradalom írnoka hiába kérte az új tisztől az elszámolást. Csak többszöri sürgetésre küldte el a „specificatiót” (a részletes elszámolást), amely hibás volt, nem egyezett az egriek elszámolásával, amelyet a Diósgyőrből szállított vasról és az Egerből szállított golyóbisok áráról jegyeztek le. „Annak supplicatióját (felszámolását) tsak így-ügy akarják”. A vitás elszámolás tisztázására az egri írnok összeszedte a „magok írásokat és az én documentumaimat, (hogy) azokkal oda mennyek”, és tisztázzák az eltéréseket. „Ott coram concertállyuk confrontállyuk a dolgot, s a végső computust megtegyük”. (Szemtől szembe vitassák meg, hasonlítsák össze a számadást és végső elszámolást tegyenek.)

A Bauschreiber szeptember 3-án Diósgyőrben megtette a computust, elszámoltak. Minden április 17. és augusztus 31. között szállított vasat számba vettek. Végül az egri földesúr a diósgyőri tisztek protocollumából, elszámolási jegyzőkönyvből 31 rajnai forintot és 40 krajcárt töröltetett. Ennyivel „többet Rótak reánk” — jelentette a Bauschreiber a földesúrnak. A golyóbis és az ágyú 49 mázsa lett. Annak az árat is „elvégezték”.

Mivel eddig soha nem volt köztük elszámolási különbség kereste és megtalálta az okát. A kölcsönös elszámolás vizsgálata során vette észre, hogy az egri mesteremberek sokszor úgy csalták ki a vasat a hámorból, hogy az a földesúr számára szükséges munkához kell. Amikor aztán kellett volna a püspök építkezéseire a vas, már nem tudtak adni, hiszen elvitték az egriek. Hogy ennek elejét vegyék, a Bauschreiber cautiót, foglalót tett le, és megegyezett a diósgyőri tisztekkal, hogy „többé senkinek ne higgyenek, s ne agyjanak Egerbe, ha tsak vagy a Prefektus úr vagy az én specificatiomat s commissiomat (írásos, részletes megbízólevél) nem látják”.

A kapcsolat nem szakadt meg a hámori és az egri földesúr építkezései között. De már nem volt olyan gondtalan, mint a régi tisztek idején. Sokat panaszkodott az írnok a hámor pontatlanságára. Például november 2-án, mikor a diósgyőriek ígérete szerint a „keresztgerendák foglалásához megkívánható pánt és a srófvasak” elkészítése és elküldése késett, a Bauschreiber levelében sürgette a harsányi kasznárt és Fazola Lénárd lakatost személyesen küldte az áruért. Így kaptak a kért mennyiségből valamit, de így sem annyit, amennyit a város várt. — A Tiszanánai templom szentségtartója fölé való keresztet azért nem tudták időben feltenni, mert „későn jöven elő Diós Győrből az ahhoz kívántatott vas”.

Az egri várban az 1780-as évek végén már inkább a kőbányászás volt a kifizetőbb üzlet, a hasznot hozó vállalkozás. Salétromot, ágyugolyót nem gyűjtöttek. A diósgyőri hámor nem kapott feldolgozásra hasznosítható vasat a várból. A XVIII. század legvégén Egerben és környékén egyre kevesebb volt az építkezés, amelyet Eszterházy Károly terveztetett, végeztetett. Így a kapcsolat tovább lazult. Úgy gondoljuk, hogy az egrieknek nem volt már annyira szükségük a hámor termékeire, a diósgyőrieknek pedig elég nyersanyaguk nem volt akkor már, hogy kapcsolatuknak jó értelme legyen.

\*

Befejezőként a dolgozat elején felvetett kérdésekhez még egyet hozzátennék. Hol találjuk azokat az ágyugolyókat, melyek az egri várban voltak hosszú évekig? A válaszuk megadásához fel kellene sorolnunk a XVIII. század végének minden olyan építkezését, amelyhez a diósgyőri hámor szállította a vasanyagot. Kastélyokban, templomokban, malmok, műhelyek, iskolák, polgárok, parasztok épületeiben. De a fegyverek és ágyugolyók számszámok formájában, kocsikereken vagy lovak patkójaként is tovább szolgálták a hétköznapi békés embernek életét.

Lénárt Andor

## A magyarországi német települések helytörténetének kutatásáról

A magyarországi németek településtörténete nagy múltra tekinthet vissza. A legkülönbözőbb monográfiák készültek és láttak napvilágot az elmúlt két évszázad során. Időnként pedig különösen nagy érdeklődés mutatkozott e kérdés iránt. A múlt század utolsó két évtizedében, századunk húszas-harmincas éveiben és az elmúlt két évtizedben, különösen sok feldolgozás jelent meg. A kutatások és feldolgozások általában nélkülözik az egységes szempontokat és rendszerint a fellelt honismereti dokumentumok közlésére vállalkoztak.

A régebbi kutatások alapján is megállapítható, hogy a magyarországi német településeknek kétféle formájával találkozhatunk. A régebbi telepítések a regensburgi püspökség irtványtelepeitől, Szent István, II. Géza, II. Endre és más Árpád-házi királyok, továbbá Luxemburgi Zsigmond és a későbbi magyar uralkodók telepítési politikájának eredményeként jöttek létre. Ezeknek sora a török megszállással zárult le.

A második korszak a török megszállás alól felszabadult, elpusztított, elnéptelenedett országrészek újratelepítésével kezdődött, és a második világháború utáni német kitelepítésekkel fejeződött be.

A kétféle telepítés közül a régebbi, úgynevezett történelmi telepítések jellegzetessége, hogy azok keretében egységes népcsoportokat, szászokat, cipszereket telepítettek és ezeknek gyakran adtak foglalkozásukkal kapcsolatos elnevezéseket, mind például bányász-szászok (Bergsaxen), babtermesztők (Bohnenzüchterek, magyarul poncichterek) stb. Érdemes lenne ezeknek a régi helyi elnevezéseknek az összegyűjtését szervezett formában folytatni.

Lényegesen más volt a török hódoltság utáni német telepítések visszhangja az itt élő népekben. Egységesen sváboknak nevezték őket, holott bajor, hesseni, fuldai, schwarzwaldi vagy egyenesen ausztriai stájer származásúak voltak.

A szászok, a zipszerek történetének monografikus megírására a múlt század közepe óta többen is vállalkoztak. Nehezebb volt az ország úgynevezett újratelepítése alkalmával betelepült, „sváboknak” tartott népcsoport eredetének a felkutatása. Tekintettel arra, hogy az ország török által elpusztított részeinek újjátelepítése is több korszakot ismer, ezek dokumentumai nehéz körülmények között találhatóak fel. Már az újratelepülések idején elkezdődött a származási hagyományok gyűjtése és ezeket elsősorban papok, tanítók és más értelmiségiek gyűjtötték.

A XIX. században működő kutatók elkezdtek a még fellelhető telepítési dokumentumok feltárását és az 1724-ben általánosan bevezetett egyházi anyakönyvezés dokumentumainak a feldolgozását. Már ekkor kitűnt, hogy a magyarországi németek új betelepítésének három korszakát kell megkülönböztetnünk. Az *első korszak* a török elleni harcok befejezésétől a kuruc háborúk végéig, azaz a szatmári békéig tart, a *második* a szatmári békétől 1722-ig, a *harmadik* pedig ettől az időponttól — azaz az 1722–23-as Országgyűlés 103. sz. törvénycikkében foglalt intézkedésektől — II. József telepítési intézkedéséig.